

Osobliwości idiolektu przedstawiciela średniego pokolenia staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego

Specificity of the idiolect of the Old Believers' middle-aged representative in Suwałki-Augustów region

Streszczenie: Staroobrzędowcy na terytorium współczesnej Polski pojawili się pod koniec XVIII w. Żyli wówczas w izolacji, a dopiero w XX w. doszło do intensyfikacji kontaktów z polskim otoczeniem językowo-kulturowym. Procesy asymilacyjne przyspieszyły po II wojnie światowej. Nieco później zaczęły kształtować się różnice w mowie poszczególnych pokoleń, które w XXI w. stały się już bardzo wyraźne. Kompetencje młodszych pokoleń w zakresie rosyjskiej gwary są coraz bardziej ograniczone, najmłodszy przedstawiciel wspólnoty przejawia tendencje do zmiany językowej. Badany idiolekt M-1977 to informator urodzony na pograniczu pokoleń średniego i młodszego. Posługuje się on rosyjską gwarą i językiem polskim na poziomie kodu rozwiniętego, a mnogość zachowanych cech pierwotnego dialektu, przy jednoczesnej lekkości w budowaniu wypowiedzi oraz produktywności w zakresie zapożyczania leksyki i frazeologii pozwalają uznać go za osobowość wyróżniającą się na tle wspólnoty.

Słowa kluczowe: staroobrzędowcy, idiolekt, rosyjska gwara, język polski, frazeologia

Summary: The Old Believers appeared on the territory of contemporary Poland in the second half of the 18th century. Back then they lived in isolation, therefore in the 20th century the intensification of contacts with Polish linguistic-cultural surroundings occurred. Assimilative processes sped up after the World War II. A little bit later differences in the speech of individual generations started to develop, which became very clear in the 21st century. Competence of the younger generations in the Russian dialect is more and more limited, the youngest community representatives are displaying tendencies of the linguistic change. The informer M-1977, whose idiolect has been the subject of analysis, is the representative of the youngest members of middle-age generation. The informer uses the Russian local dialect and Polish language on the level of the elaborated code and because of the preserved dialectal features, stylistic richness and the productivity in borrowing the lexis and the phraseology, he may be considered as an outstanding personality in his community.

Key words: Old Believers, idiolect, Russian dialect, Polish language, phraseology

Zamieszkujący okolice Augustowa i Suwałk staroobrzędowcy przybyli na te tereny już w II połowie XVIII w. (Grek-Pabisowa (1983) 1999: 53-55). Osiedlali się wówczas na okolicznych ziemiach, zazwyczaj w znacznej odległości od zaludnionych punktów, często tworząc tym samym nowe osady. Początkowe dążenia do izolacji od obcego otoczenia w szerszej perspektywie doprowadziły do powstania typowo „starowierskich” miejscowości. Współcześnie swoistą enklawę na mapie Polski stanowią dwie założone przez starowierców wsie, znajdujące się ok. 12 km od Augustowa – Gabowe Grądy i Bór (Grek-Pabisowa (1983)

1999: 58; Гжибовский, Глушковский 2008: 200-201). Zdecydowana większość ich mieszkańców to właśnie wyznawcy staroprawosławia.

Iryda Grek-Pabisowa na podstawie analizy zachowanych w gwarze staroobrzędowców cech fonetycznych i morfologicznych ustaliła jej przynależność do zachodniego typu gwar środkowowielkoruskich, do grupy gwar pskowskich (Grek-Pabisowa 1968: 168-171, Grek-Pabisowa (1958) 1999: 41). Przeprowadzone przez nią badania wykazały, że mieszkający na terytorium Polski staroobrzędowcy pochodzą z okolic Nowogrodu, Pskowa i Wielkich Łuk (Grek-Pabisowa 1968: 13, 167).

Staroobrzędowcy mieszkający w ośrodku suwalsko-augustowskim są społecznością dwujęzyczną. Ich bilingwizm jest związany z dyglosją – posługują się oni rosyjską gwarą oraz językiem polskim, w zależności od sytuacji komunikacyjnej i pokolenia (zob. Гжибовский, Глушковский 2013: 379-389). Z uwagi na wyspowy charakter rosyjskiej gwary w polskim otoczeniu językowym i kulturowym, rodzimy dialekt staroobrzędowców ulega coraz silniejszym wpływom języka polskiego, zwłaszcza w zakresie fonetyki, leksyki i frazeologii (zob. Głuszkowski 2011a; Paško-Koneczniak 2011a; Paško-Koneczniak 2011b, Grupa 2016).

Sytuacja językowa starowierców zróżnicowana jest ze względu na pokolenia. Dla starszego pokolenia (osób urodzonych do 1950 r.) pierwszym językiem i podstawowym środkiem komunikacji jest rosyjska gwara. Średnie pokolenie (osoby urodzone w latach 1950-1980) jest najbardziej zróżnicowane w tym zakresie – trudno jednoznacznie stwierdzić, który z języków pełni dla nich funkcję prymarnego (tj. podstawowego środka komunikacji). Z jednej strony część rodziców celowo rozmawiała z dziećmi po polsku, aby ułatwić im naukę w polskiej szkole, co poskutkowało bardzo dobrą znajomością języka polskiego, z drugiej natomiast wielu przedstawicieli tej grupy wiekowej posługuje się na co dzień także rosyjską gwarą. Młodsze pokolenie jako pierwsze przyswaja najczęściej język polski, choć nie wyklucza to znajomości rosyjskiej gwary. Znajomość tej ostatniej ogranicza się jednak zazwyczaj do formułowania krótkich wypowiedzi lub wyłącznie biernej znajomości, zwłaszcza wśród najmłodszych członków wspólnoty (por. Гжибовский, Глушковский 2008: 206).

Na tak znaczącą różnorodność w zakresie sytuacji językowej między poszczególnymi pokoleniami wpływ miały przemiany cywilizacyjne, które dokonywały się pod koniec XX w. oraz już w XXI w. i poskutkowały m.in. wyprowadzkami przedstawicieli młodszego pokolenia do miast, migracjami zarobkowymi (również za granicę), zmianami w tradycyjnym modelu rodziny – upowszechnieniem ślubów z innowiercami, położeniem większego nacisku na edukację i in. Przed tym okresem społeczność staroobrzędowców była bardziej zwarta i homogeniczna, a oddziaływanie najstarszych jej członków było silniejsze i bardziej znaczące, niż wpływy zewnętrzne, wprowadzane do wspólnoty przez młodsze pokolenie (Głuszkowski 2013: 274).

Celem artykułu jest nakreślenie cech idiolektu informatora należącego do średniego pokolenia starowierców na tle innych przedstawicieli tej społeczności, a także prezentacja osobliwości jego mowy, które pozwalają uważać go za postać wyróżniającą się.

Materiał językowy, na podstawie którego przeprowadzono tę analizę, gromadzony był na przestrzeni 15 lat (lata 2001-2016). Wyekscerpowany został z ok. 10 godzin nagrań rozmów z informatorem M-1977.

Charakterystyka informatora

Informator, którego mowa stanowi przedmiot tej analizy, jest mężczyzną urodzonym w 1977 r., znajduje się więc niejako na pograniczu podziału pokoleniowego¹. W momencie przeprowadzania pierwszych wywiadów zaliczany był do pokolenia młodszego, na tle którego znacząco się wyróżniał. Już wtedy, pomimo młodego wieku, cechy jego idiolektu bliższe były specyfice gwary pokolenia średniego. Aktualnie, ze względu na fakt, że na przestrzeni lat wykształciło się nowe, najmłodsze pokolenie, włączany jest do generacji średniej.

Pochodzi z Boru, gdzie spędził dzieciństwo oraz okres dorastania. W położonej po sąsiedzku wsi Gabowe Grądy uczęszczał do szkoły podstawowej we wczesnym okresie edukacji. M-1977 następnie, wraz z innymi dziećmi starowierskimi, przeniesiony został do szkoły podstawowej w Białobrzegach, gdzie uczyły się także dzieci całkowicie polskojęzyczne. Wychowywał się w rodzinie staroobrzędowej, w której podstawowym środkiem komunikacji była tradycyjna rosyjska gwara, natomiast języka polskiego zaczął używać częściej dopiero po rozpoczęciu nauki w szkole. Tam również uczył się literackiego języka rosyjskiego. Dalsza edukacja informatora odbywała się w Augustowie – ukończył tam szkołę zawodową:

uč'yl'sa v n'as tut v žar'evni v gab'ovyx gr'ondax f šk'oły / p'ośl'i paš'oł v g'oryd v awgust'of / v awgust'ov'e uč'yl'sa / to ras tr'i g'oda / no i p'ośe pa šk'oły paš'oł rab'otyč // p''erva b'ywa čat'yr'i [klasy] / p'ośe žž'ełl'i / p''ac / a p'ośe s p'ac žž'ewyl'i v'ośem / bo p''erva b'yla čat'yr'i / p'ośe v b'ewabr''eg'i išw'o / išl'i f šk'owu uč'yl'is / α v b'awabr''egyx t'oka b'ywa dv'e kl'asy i p'ośe pa dv'ux kl'asyf išl'i v g'oryt / i v g'oryže uč'yl'is ast'atnix dva g'oda / no i p'ośe py zavod'ufkyf n'e / to t'oś už'e v g'oryže //².

Większość dorosłego życia spędził w mieście, nie utracił jednak kontaktu ze współwyznawcami. Cechuje się przyjaznym, wesołym usposobieniem, otwartością na rozmowy, lekkością i dużą ekspresją wypowiedzi.

Charakterystyka idiolektu

Idiolekt M-1977 wyróżnia się na tle wspólnoty. Przede wszystkim informator posługuje się gwarą na poziomie kodu rozwiniętego wg klasyfikacji Basila Bernsteina (por. Bernstein 1990: 270-309; Bokszański, Piotrowski, Ziółkowski 1977: 106-131), co już stanowi pewną cechę wyróżniającą, bowiem dotychczasowe badania dwujęzyczności starowierców wykazały, że jedynie część³ informatorów osiągnęła znajomość gwary

¹ Informator zaliczany jest w tym artykule do pokolenia średniego. Urodził się w 1977 r., a więc u schyłku wprowadzonego przez autorkę podziału. Część opracowań dotyczących staroobrzędowców, zwłaszcza te nieco starsze, wprowadzają inny podział pokoleniowy (starsze pokolenie – do 1945 r., średnie – lata 1945-1975, młodsze – po 1975 r.), w myśl którego informator należałby do pokolenia młodszego. Biorąc jednak pod uwagę, że na przestrzeni lat wykształciło się nowe pokolenie młodsze, które znacząco różni się od poprzednich generacji pod kątem kompetencji w zakresie rodzimej gwary, oraz fakt, że idiolekt opisywanego informatora M-1977 przejawia większość cech właściwych dla pokolenia średniego, autorka zdecydowała się przyjąć nieco przesunięte granice podziału pokoleniowego.

² Przykłady oraz fragmenty wypowiedzi gwarowych zapisane zostały za pomocą uproszczonej fonetycznej transkrypcji sławistycznej.

³ Posługiwanie się rosyjską gwarą na poziomie kodu rozwiniętego dotyczy jedynie niewielkiej części starowierców i zróżnicowane jest ze względu na pokolenia: w młodszym pokoleniu taką znajomość rodzimej gwary osiągnęły

właściwą dla kodu rozwiniętego. Pozostali komunikują się na poziomie kodu ograniczonego, co oznacza, że ich wypowiedzi są w dużej mierze przewidywalne w zakresie konstrukcji składniowych i stosowanej leksyki, wszelkie treści przekazywane są przez nich w sposób prosty, w wypowiedziach brak odniesień i figur stylistycznych, a próby przekazania komunikatów bardziej złożonych pod względem treściowym prowadzą zazwyczaj do przełączania kodu na język polski (zob. Głuszkowski 2011a: 109-110; Głuszkowski 2011b: 53-55). Dla M-1977 charakterystyczne jest budowanie złożonych konstrukcji składniowych z wykorzystaniem bogatej i różnorodnej leksyki, zarówno w rosyjskiej gwarze, jak i w języku polskim.

W mowie informatora M-1977 odnotowano wiele zachowanych cech pierwotnego dialektu typu pskowskiego:

Fonetyka:

- stosunkowo częsta wymowa nieakcentowanego [u] w prefiksach i przyimkach realizowane jako [v], np. v nas, ja vm'eju (Глушковский 2011: 65); takie zjawisko powszechnie występuje w mowie starszego pokolenia, u młodszych pokoleń spotykane jest stosunkowo rzadko;
- silne jakanie, np. na m'el'i, źafč'at zacap'it, źer'av'anyji s'ank'i;
- tendencja do silnej redukcji [a] w sylabach nieakcentowanych i jego realizacji przesuniętej w kierunku [y], np. g'oryd, py kal'ena;
- wymowa (fakultatywnie) rosyjskiego przedniojęzykowego [ɫ], np. nec'ełyx dva k'it'ometra, pyłam'al'is; wymowa przedniojęzykowego [ɫ] charakterystyczna jest aktualnie dla starszego pokolenia, u młodszych informatorów praktycznie we wszystkich pozycjach wymawiane jest u niezgłoskotwórcze [ɯ];
- występowanie protetycznej joty⁴ w zaimkach wskazujących⁵ j'etat, j'eta, j'eta, j'etava, np. a gar'a b'ywa na j'etym, oraz w zaimkach osobowych j'on, j'ana, j'ano, np. ad d'omu to m'el'i my jan'u nec'ełyx dva kit'ometra, a j'on v l'esu s drug'oj stran'y zaglad'ajet;
- fakultatywna wymowa [r'] w wygłosie wyrazu tap'er'⁶;

Morfologia:

- wyrównanie tematyczne w 3 os. l. p. czasownika moč' - m'og'et: tam m'og'et b'es kup'as:a (Глушковский 2011: 65);
- synkretyzm przypadkowy rzeczowników rodzaju żeńskiego w liczbie pojedynczej: dopełniacz – celownik – miejscownik, np. net gar'y, dał 'eta šastr'y, na gar'y

wyłącznie jednostki, podczas gdy w średniej i starszej generacji takich osób znaleźć można od kilkunastu do kilkudziesięciu.

⁴ I. Grek-Pabisowa określiła dane zjawisko jako występowanie protetycznej joty (Grek-Pabisowa 1968: 118, 130), natomiast L. L. Kasatkin uważa, iż stanowi ono konsekwencję wyrównania tematycznego: „Во многих говорах наблюдается тенденция к полному или частичному обобщению основ в разных формах некоторых местоимений. Так, основа *jon-* (*ён, ёна, ёны*), широко известная в западных говорах, является результатом частичного обобщения основ. Хотя в этих говорах и сохраняется чередование основ им. п. и косвенных падежей (*jon-ø* и *j-øub*, *jon-a* и *j-øj* или *j-ej*), всё же эти варианты основы имеют общий элемент /j/ в отличие от говоров с чередованием основ *он-* и *j-* (*он-ø* и *j-øub*, *j-ømy*)” (Kasatkin 2005: 137).

⁵ Prejotowana postać zaimków osobowych i wskazujących to cecha wspólna rosyjskiej gwary z językiem białoruskim. D. Paško-Konecniak zalicza tę cechę w poczet białoruskich elementów językowych, które przeniknęły do rosyjskiej gwary staroobrzędowców jeszcze na terenach macierzystych (Paško-Konecniak 2014: 212).

⁶ Realizacja miękkości zgodna z normą rosyjskiego języka literackiego.

ast'av'iw, oraz w liczbie mnogiej: celownik – narzędnik, np. t'oka z b'abym j'eśća tak, s xł'opam advar'otna;

Leksyka:

- zachowana gwarowa leksyka, np. kad'aści: on kad'aści arm'ofcam b'yl (por. Grek-Pabisowa 1968).

Odnotowano również elementy stanowiące konsekwencję wpływu polszczyzny na rosyjską gwarę przedstawiciela średniego pokolenia staroobrzędowców. Fonetyka idiolektu M-1977 zbliżona jest do polskiej, zauważalna jest silna tendencja do wymawiania polskiego [u] naprzemiennie z rosyjskim przedniojęzykowym [ɨ]. W zakresie morfologii odnotowano zmianę rodzaju rzeczownika *кляца* z męskiego na żeński, np. r'azym v adn'u kl'asu xaż'il'i. Wpływ języka polskiego na gwarę naszego informatora dostrzegalny jest także na poziomie składni. Przejawia się on przede wszystkim poprzez kalkowanie polskich konstrukcji składniowych (np. što drug'oj ź'eń, l'uži agar'ody m'ajut), szerokie użycie czasowników m'et' i m'us'it' (np. on m'ajit st'oka s'ama got, r'ab'at'na m'ajut fše, jan'y kad'aści m'uśel'i ź'elać, m'uśel'ic'ic tam zapalav'ać št'oby m'ec' što sj'isć), natomiast orzeczenie imienne wyrażane jest za pomocą łącznika j'eść / j'eśća (np. žim'a to j'eść ś'ilna p'ax'oj okres, to ja gavar'u raz z g'ork'i ras pad g'orku j'eśća). Na poziomie leksykalnym notuje się znaczną ilość zapożyczeń z języka polskiego, w tym także nienotowanych u innych informatorów, np. g(a)rasav'ać: na śn'ek ne pajž'oš grasav'ać (pol. grasować, ros. рыскать / орудовать).

Frazeologia idiolektu jako swoisty fenomen

Cechą zdecydowanie wyróżniającą idiolekt M-1977 spośród pozostałych przedstawicieli pokolenia średniego, a także spośród przedstawicieli generacji starszej, jest niezwykła produktywność w zakresie tworzenia i stosowania frazeologii. W mowie informatora pojawiają się liczne przykłady frazeologicznych kalk⁷ i półkalk⁸ motywowanych polskimi strukturami językowymi. Co ciekawe, odnotowane po raz pierwszy podczas rozmowy w 2001 r. przykłady kalkowania polskich frazeologizmów, potraktowane w naszych badaniach początkowo jako jednostkowe, stworzone doraźnie, na potrzebę chwili, podczas kolejnych spotkań z informatorem, rozciągniętych w perspektywie czasowej, były powtarzane w niezmienionej formie. Nie tylko zatem zostały one stworzone (przetłumaczone), ale także przyjęte przez informatora do jego mowy osobniczej, a następnie odtwarzane; stały się częścią danego idiolektu. Taka produktywność oraz umiejętność używania frazeologii w spontanicznych wypowiedziach jest kolejnym dowodem na to, że informator M-1977 opanował rosyjską gwarę na poziomie kodu rozwiniętego.

Wypowiedzi informatora obfitują w rozmaite kalki frazeologiczne, np. *dastav'ać b'elaj gar'ačk'i* (pol. 'dostawać białej gorączki'): a ne d'aj b'ok 'o tak 'o śiź'el'i f tovaž'ystv'i a skaz'al'i kac'apy to fś'o / narm'alna b'elaj gar'ačk'i dastav'al'i i uż'e dr'aka paśl'a; *l'apkyje r'uk'i* (pol. 'lepkie ręce'): r'uk'i ś'ilna l'apkyje b'yl'i; st'aryje byk'i (pol. 'stare byki'): žerev'an:aji s'ank'i na pól pat p'axu paš'ow g b'ačk'i / tata p'apa žž'elaj / bo

⁷ Termin *kalki frazeologiczne* rozumiany jest tu za J. Obarą, jako frazeologizmy „będące tłumaczeniami obcych wyrazów (najczęściej połączeń o różnym stopniu trwałości powiązania ich członów, ale również i wyrazów złożonych)” (Obara 1989: 74).

⁸ Termin *półkalki frazeologiczne* rozumiany jest tu za J. Obarą, jako frazeologizmy „częściowo tłumaczone (na podstawie obcych wyrazów)” (Obara 1989: 83).

pałam'al'is / st'aryji byk''i gavar''it; č'asta i g'usta (pol. 'często-gęsto'): č'asta i g'usta j'eśća ix; oraz półkalki, np. *śp'it kak zab''ityj* (pol. 'spać jak zabity', ros. 'спать как убитый'): f katl'e narm'alna pływ'ał lot, lod pavyk''idyval'i i norm'alna f xał'odnaj vad'y m'aława r'eb''onka raz'ż'etyva, i pa 'etam, pa xr'ešč'eńiju p'ose śp'it kak zab''ityj; *zaciśn'uc z'uby* (pol. 'zaciśnąć zęby', ros. 'сстиснуть зубы'): bo t'am fś'o śt'o st'aryj skaz'aw to t'am nie azyv'awsa k jam'uń'e / t'am z'uby zač'isneś paš'ow d'alej a sfaj'o ż'ęłaś i t'ak / a j'eta 'al'e 'o tak 'o śt'oby ačščekn'uc:a toń'e uż'e nie b' było; *um pastrad'ac* (pol. 'postradać rozum', ros. 'потерять ум'): v n'as v'yp'ic wolno t'olka nie m'ożna pastrad'ac um'a / śtop um'a nie pastrad'ał 'al'e v'yp'ic m'ożna. W mowie informatora M-1977 pojawiają się także liczne przykłady kalkowanych frazeologizmów pochodzących z polszczyzny potocznej, np. *v'olas dałg'oj 'al'i r'ozum kar'otkyj* (pol. 'włos długi, ale rozum krótki' – żartobliwie o kobietach): t'olka z b'abam j'eśća t'akń'e / v'olas dałg'oj 'al'i rozum kar'otkyj a s xł'opam atvar'otna v'olas kar'otkyj 'al'i rozum dałg'oj / a b'aby v adń'i sl'ova głux'oji i fś'o; *ż'ura na ż'ury ż'uraj pagań'anija* (pol. 'dziura na dziurze dziurą poganiana' – o zniszczonej nawierzchni drogi): a v n'as k'oła dar'og'i ż'ura na ż'ury ż'uraj pagań'anaja.

Na uwagę zasługuje również fakt, że informator, odwzorowując polskie frazeologizmy, stosuje zapożyczone z polszczyzny leksemy. Jest to jeden z czynników, które sprawiają, że idiolekt informatora staje się rosyjsko-polską hybrydą językową.

Informator M-1977 wykazuje się także dobrą znajomością frazeologii ogólnorosyjskiej i gwarowej na tle pozostałych członków wspólnoty, np. *p'is'y prap'ala* (nie puśc'aj jav'o bo jon paj'ż'ot b'ujet uż'e fś'o / p'is'y prap'awa b'ujet gr''it t'oka strat naż'ewajet b'ol'e ničaw'o), *prap'ał kak k'am'eń* (a byw'ała tak śto m'atka d'ażańa zn'ała g'ż'e j'a / prap'ał kak k'am'eń).

Idiolekt informatora M-1977, przedstawiciela średniego pokolenia staroobrzędowców, uznać można za wyróżniający się na tle jego generacji, a nawet całej społeczności. W jego mowie zachowało się stosunkowo dużo cech pierwotnego dialektu, co wobec wszechobecnych i silnych wpływów polskich notowanych w rosyjskiej gwarze starowierców oraz coraz słabszej znajomości rodzimego języka wśród przedstawicieli młodszych generacji jest swego rodzaju ewenementem. Cechą stanowiącą o wyjątkowości opisanego idiolektu jest także opanowanie obu języków, rosyjskiej gwary oraz języka polskiego, na poziomie kodu rozwiniętego, dzięki czemu informator jest w stanie budować długie, złożone wypowiedzi, w których pojawiają się metafory i frazeologia. Mowę naszego informatora wyróżnia także niezwykła produktywność w zakresie frazeologii – tworzy on liczne kalki i półkalki frazeologiczne, stanowiące całkowite lub częściowe tłumaczenia frazeologizmów polskich. Poprzez kalkowanie polskich konstrukcji frazeologicznych stymulowany jest także proces zapożyczania leksemów z polszczyzny, również takich, które nie są spotykane w innych idiolektach tej społeczności.

Literatura:

- Bernstein B., 1990, *Odtwarzanie kultury*, Warszawa.
 Bokszański Z., Piotrowski A., Ziółkowski M., 1977, *Socjologia języka*, Warszawa.
 Głuszkowski M., 2011a, *Czy rosyjska gwara staroobrzędowców jest nadal rosyjska?*, „Zeszyty Łużyckie”, t. 45, s. 107-117.

- Głuszkowski M., 2011b, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń.
- Głuszkowski M., 2013, *Asymilacja wyspy językowo-kulturowej. Przypadek młodego pokolenia polskich staroobrzędowców*, [w:] *Słowiańskie wyspy językowe i kulturowe*, red. Nowicka E., Głuszkowski M., Toruń, s. 271-280.
- Grek-Pabisowa I., 1968, *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Grek-Pabisowa I., (1958) 1999, *Niektóre wiadomości o starowierach zamieszkałych na terenie Polski*, [w:] Grek-Pabisowa I., *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, s. 35-52.
- Grek-Pabisowa I., (1983) 1999, *Zarys dziejów staroobrzędowców w Polsce*, [w:] Grek-Pabisowa I., *Staroobrzędowcy. Szkice z historii, języka, obyczajów*, Warszawa, s. 53-65.
- Grupa M., 2016, *Wpływ języka polskiego na leksykę medyczną w gwarze staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 40, s. 167-185.
- Obara J., 1989, *Teoretyczne problemy kalkowania*, Wrocław.
- Paśko-Koneczniak D., 2011a, *Wpływ polszczyzny na zasób leksykalny rosyjskiej gwary staroobrzędowców na Suwalszczyźnie*, Toruń.
- Pasko-Koneczniak D., 2011b, *Dynamika zmian w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w ośrodku suwalsko-augustowskim*, „Zeszyty Łużyckie”, t. 45, s. 118-126.
- Paśko-Koneczniak D., 2014, *Białoruskie elementy językowe w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców mieszkających w regionie suwalsko-augustowskim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 38, s. 207-218.
- Глушковский М., 2011, *Конечная фаза языкового и культурного контакта на примере избранных идиолектов молодого поколения польских старообрядцев сувальского и августовского регионов*, [w:] *Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*, red. Гжибовский С., Хорев В. А., Волос М., Москва, s. 60-71.
- Гжибовский С., Глушковский М., 2008, *Социолингвистическая ситуация старообрядцев в деревнях Габове Гронды и Бур (Польша)*, [w:] *Русские старообрядцы. Язык, культура, история*, red. Касаткин Л. Л., Москва.